

COLECȚIA DE ȘTIINȚE PSIHO-SOCIALE

Cristian Anghel • Dan C. Rădulescu
Traian Rotariu • Flavius Mihalache • Mihai Dumitru
Ionuț Anghel • Christopher Dina

Coordonatori:
Iulian Stănescu • Cătălin Zamfir

ROMÂNIA LA RĂSCRUCÉ

OPȚIUNI PENTRU VIITOR

România la răscruce: opțiuni pentru viitor

Iulian Stănescu
Cătălin Zamfir
(coordonatori)

Cristian Anghel
Dan C. Rădulescu
Traian Rotariu
Flavius Mihalache
Mihai Dumitru
Ionuț Anghel
Christopher Dina

România la răscruce: opțiuni pentru viitor

Iulian Stănescu
Cătălin Zamfir
(coordonatori)

Cristian Anghel
Dan C. Rădulescu
Traian Rotariu
Flavius Mihalache
Mihai Dumitru
Ionuț Anghel
Christopher Dina

Coordonatori ai colecției

ȘTIINȚE PSIHO-SOCIALE: Mihaela TOMIȚĂ,
Simona Maria STĂNESCU

Copyright © 2015, **Editura Pro Universitaria**

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin
Editurii Pro Universitaria

Nici o parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul scris al
Editurii Pro Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

România la răscruce : opțiuni pentru viitor / Cristian Anghel,
Dan Rădulescu, Traian Rotariu, ... ; coord.: Iulian Stănescu, Cătălin
Zamfir. - București : Pro Universitaria, 2015

Bibliogr.

ISBN 978-606-26-0373-1

- I. Anghel, Cristian
- II. Rădulescu, Dan
- III. Rotariu, Traian
- IV. Stănescu, Iulian (coord.)
- V. Zamfir, Cătălin (coord.)

316(498)

Referenții științifici:

Prof. univ. dr. **Ilie Bădescu**
C.S. I dr. **Sorin Cace**

Cuprins

Lista tabelelor.....	7
Lista figurilor.....	9
Introducere.....	10
Capitolul 1	
Spre o nouă teorie a tranziției	15
Cătălin Zamfir	
Capitolul 2	
Procesul de regionalizare - descentralizare: o analiză critică	44
Iulian Stănescu	
Capitolul 3	
Descentralizarea în România. Un proiect politic tergiversat, nefinalizat sau eșuat? ..	81
Cristian Anghel	
Capitolul 4	
Evoluția unităților administrativ-teritoriale în România din perspectivă istorică	124
Dan Constantin Rădulescu	
Capitolul 5	
Un sfert de secol de declin demografic.....	162
Traian Rotariu	
Capitolul 6	
Dimensiuni ale diferențierii demografice în mediul rural după 1990	196
Flavius Mihalache	
Capitolul 7	
Experiențe sociale ale inegalității economice.....	210
Mihai Dumitru	
Capitolul 8	
Localitățile rurale în contextul reformei administrative	225
Flavius Mihalache	

Capitolul 9	
Guvernanța multinivel și rolul statului în era (post)modernă.....	240
Ionuț Anghel	
Capitolul 10	
Dezvoltarea regională în context european.....	253
Christopher George Dina	
Bibliografie.....	271

Capitolul 6

Dimensiuni ale diferențierii demografice în mediul rural după 1990

Flavius Mihalache

Introducere și obiective

Prin acest studiu urmăresc să creionez evoluția demografică, la nivel național și regional, a zonelor rurale după 1990. Analizele incluse în acest material țin să exploreze și să valideze teza conform căreia ruralul românesc a încetat să mai prezinte o imagine omogenă din punct de vedere demografic, evoluțiile din ultimele decenii sub acest aspect conducând către instaurarea unor decalaje pronunțate, susținute pe configurații regionale și locale.

Analizele pe care se centrează acest studiu fac recurs la utilizarea datelor secundare în cercetarea comparativă a profilurilor demografice. În esență, metoda comparativă depășește diferențierea clasică cercetare cantitativă – cercetare calitativă, oferind informație în profunzime pe baza analizei unui număr restrâns de cazuri.¹ În acest fel, comparativismul îmbină, într-o manieră adecvată, interesul metodelor cantitative pentru generalizare și validitate, cu accentul pe care metodele calitative îl pun pe explorarea în profunzime a cazurilor. În contextul lucrării, abordarea comparativă permite evidențierea diferențierilor și asemănărilor consemnate între unitățile analizate (județe), favorizând clasificarea ruralului pe baza ordonării formelor de agregare a coordonatelor demografice.

Evoluția populației rurale după 1990

Conform cifrelor raportate de Institutul Național de Statistică în urma recensământului derulat în 2011, aproape 46% din totalul populației din România era domiciliată în comune. În perioada 1990-2010 acest segment al populației s-a redus cu peste un milion de persoane, scădere explicată, în primul rând, prin cele două procese demografice răspunzătoare de schimbarea populației (mișcarea naturală și mișcarea migratorie), dar și prin declararea unor localități rurale drept orașe.² În perioada socialistă, ponderea populației rurale a scăzut puternic în anii '60 și '70³, fiind un rezultat direct al proceselor de industrializare și urbanizare⁴, precum și al sistematizării localităților rurale.⁵ Începând cu a doua parte a anilor

¹ Charles Ragin, *The Comparative Method. Moving beyond Qualitative and Quantitative Strategies* (Berkeley: University of California Press, 1987).

² După anul 2000 au existat mai multe cazuri de localități rurale ce au fost ridicate la rangul de orașe (cele mai multe cazuri în acest sens au fost stipulate în Legea 83/2004).

³ Vladimir Trebici și Ilie Hristache, *Demografia teritorială a României* (București: Editura Academiei R.S.R., 1986).

⁴ Peter Ronnas, "Centrally Planned Urbanization: The Case of Romania", *Human Geography*, 64, no. 2, (1982).

'80, procesul de urbanizare a cunoscut o decelerare semnificativă, pe fondul dificultăților economice înregistrate de România, ce nu au mai permis susținerea politicilor de industrializare și sistematizare a localităților rurale în ritmul înregistrat anterior. După 1989, ca urmare a stopării procesului de dezvoltare urbană, ponderea populației rurale a variat foarte puțin, reducându-se cu mai puțin de 1% în intervalul a două decenii, în timp ce la nivelul mișcării migratorii interne cu schimbare de domiciliu fluxul urban-rural a devenit dominant.

Pentru perioada de după 1990, schimbările înregistrate la nivelul populației rurale conturează apariția și dezvoltarea unui model de evoluție negativă a principalilor indicatori demografici. Aceste transformări au condus la instaurarea unui dezechilibru demografic pronunțat, manifestat prin îmbătrânirea populației și prin reduceri importante la nivelul natalității și fertilității.⁶ Ca urmare, în momentul de față, profilul demografic al populației rurale diferă semnificativ de situația înregistrată în urmă cu două decenii, în special prin afirmarea tot mai accentuată a diferențierilor la nivel regional.

Două sunt dimensiunile principale pe baza cărora se manifestă procesul de diferențiere demografică a zonelor rurale. Avem de a face, astfel, cu evoluții diferite la nivel de regiune sau județ și cu diferențieri consemnate între localitățile din același areal. În acest fel, localitățile rurale situate în zone periurbane înregistrează profiluri demografice pozitive, determinate în special de influența venită din partea migrației urban-rural. De cealaltă parte, în localitățile izolate și în cele aflate la distanțe mari de centre urbane se înregistrează evoluții negative pronunțate. În acest mod, aspectele ce constituie factorii determinanți ai atractivității locuirii în rural, precum nivelul de dezvoltare atins de localități, infrastructura și utilitățile publice și distanța până la orașele importante din regiune, au influențat în mod direct evoluția demografică a acestora.

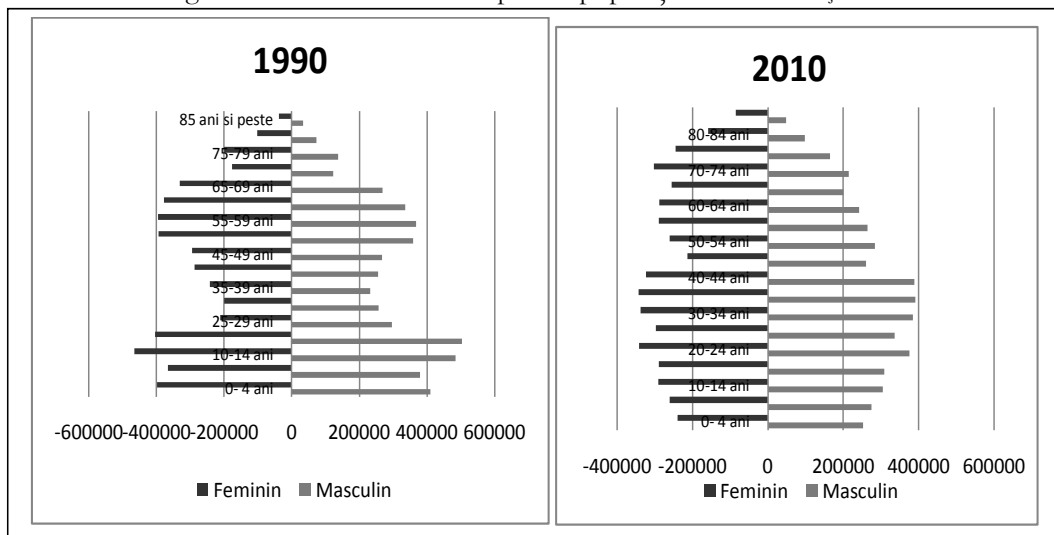
Datele privind structura demografică la nivel național, pentru anii 1990 și 2010, arată importante modificări survenite la nivelul distribuției pe vârste a populației rurale. Piramidele vârstelor corespunzătoare efectivelor de populație pentru aceste două momente prezintă, astfel, diferențieri foarte pronunțate, atât la nivelul volumului efectivelor de populație pe categorii de vârstă, cât și al raportului dintre cohortele tinere și cohortele corespunzătoare vârstelor înaintate (figura 1). În anul 1990 se înregistra un deficit pronunțat de populație în categoria de vârstă 20-50 de ani, determinat de migrația intensă rural-urbană din perioada industrializării, ceea ce a făcut ca, în reprezentarea grafică, piramida vârstelor să ia forma unei clepsidre. De cealaltă parte, piramida vârstelor populației rurale pentru anul 2010 prezintă o structură romboidală, cu efective ale populației tinere în descreștere continuă, pe fondul reducerii natalității în ultimele două decenii. Pe termen mediu, în condițiile în care generațiile foarte numeroase născute după adoptarea decretului de interdicere a avortului (1966) vor ajunge la vârsta a III-a, se va putea consemna un și mai acut dezechilibru al structurii pe vârste a populației rurale, care, în reprezentarea grafică, va lua forma unei piramide inversate,

⁵ David Turnock, "The Planning of Rural Settlements in Romania", *The Geographical Journal*, 157, no. 3, (1991), pp. 251-264.

⁶ Vasile Ghețău, "Declinul demografic al României: ce perspective?", *Sociologie Românească*, III, no. 2, (2004), pp. 5-42.

având baza, corespunzătoare generațiilor tinere, mai îngustă decât vârful său, reprezentat de cohortele corespunzătoare populației vârstnice.

Figura 6.1 Piramida vârstelor pentru populația rurală 1990 și 2010

Sursă: calcul personal pe baza de date INS-Tempo

În ultimele două decenii, evoluția structurii pe vârste a populației rurale a fost marcată de reducerea ponderii tinerilor (cu vârste cuprinse între 0 și 15 ani) de la 24% la 17%, concomitent cu creșterea, cu cinci procente, până la valoarea de 18% a ponderii populației de peste 65 de ani. Astfel, în momentul de față, procesul de îmbătrânire a populației rurale reprezintă o consecință directă a ponderii reduse pe care o au categoriile de vârste fertile în totalul populației, ceea ce conturează instaurarea unui proces de scădere demografică ce nu poate fi stopat prin mecanismele creșterii naturale.⁷

La nivelul evoluției principalilor indicatori ai mișcării naturale în rândul populației rurale, ultimele două decenii au fost marcate de reducerea cu peste 4‰ a ratei natalității (de la 14,3‰ la 9,8‰), în timp ce rata mortalității a consemnat o creștere de peste 1‰ (de la 13,4‰ la 14,7‰). Scăderea numărului de nașteri în rural este rezultatul atât al scăderii ratei fertilității, cât și al creșterii constante a ponderii populației vârstnice. Măsurile de stimulare a natalității adoptate în ultimii ani au avut efecte cu precădere în rândul populației urbane, unde ponderea salariaților, ce pot beneficia de prevederile actelor normative în domeniu, este mult mai mare decât în rural.

În ultimii ani s-a manifestat o tendință de egalizare a valorilor ratei natalității la nivelul celor două medii rezidențiale, pentru ca, începând cu anul 2010, valoarea acestui indicator în mediul urban să o depășească pe cea consemnată în cazul populației rurale. În acest context, devine evident faptul că ruralul încetează să mai joace rolul tradițional în echilibrare a structurii pe vârste a populației la nivel național.

⁷ ———, "Copiii care ne lipsesc și viitorul populației României: O perspectivă din anul 2007 asupra populației României în secolul XXI", *Sociologie Românească*, V, no. 2, (2007), pp. 7-85.

Imediat după 1990, rata natalității s-a redus substanțial, iar rata mortalității a înregistrat o creștere semnificativă. După scăderea valorilor ratei natalității rurale, înregistrată în 1991, a urmat o perioadă de relativă stabilitate, în care, timp de 10 ani, acest indicator a fluctuat între 12‰ și 13‰. Ulterior anului 2001, evoluția descendentă s-a accentuat, atingând la nivelul anului 2010 o valoare minimă de 9,8‰. În intervalul ultimelor două decenii, fluctuațiile cele mai importante ale ratei mortalității s-au înregistrat în prima parte a intervalului, având ca minim valoarea de 13,4‰ (atinsă în anul 1990) și nivel maxim valoarea de 16,5‰ (consemnată pentru anul 1996). În ultimii ani, evoluția indicatorului privind numărul deceselor la 1.000 de locuitori din rural a cunoscut un traiect relativ liniar, cu fluctuații reduse, însă cu valori constant superioare celor ale ratei natalității. Plecând de la tendințele semnalate de evoluțiile indicatorilor privind mișcarea naturală a populației rurale, pe termen mediu și lung se prefigurează o adâncire a decalajului dintre valorile acestora, determinată în principal de reducerea fertilității și de procesul de îmbătrânire demografică.

Sporul natural negativ în mediul rural s-a instaurat începând cu anul 1991. Ulterior acestui an și până în 1997 a urmat o etapă de scădere a valorilor acestei rate (atingând un minim de -4,5‰ în anul 1997), consemnată pe fondul creșterii ecartului dintre rata natalității și rata mortalității. Între anii 1998 și 2001 s-a înregistrat o ușoară creștere a valorilor ratei sporului natural, pe fondul reducerii ratei mortalității, pentru ca, începând cu anul 2003, aceasta să se păstreze în jurul a -4‰. În 2010 a avut loc o nouă prăbușire a ratei sporului natural, care a atins un minim absolut de -4,9‰.

Asemenea ratei natalității și în strânsă legătură cu evoluția acesteia, valorile medii naționale ale ratei totale a fertilității⁸ (RTF) s-au redus după 1990, cunoscând cele mai importante scăderi chiar la începutul anilor '90, pentru ca după anul 2000 aceasta să se stabilizeze în jurul valorii de 1,3 copii/femeie. Chiar dacă reducerea ratei totale a fertilității în rural nu a atins valorile minime înregistrate în cazul populației urbane, prăbușirea sa a fost mult mai puternică. Astfel, în analiza evoluției ratei totale a fertilității în rândul populației rurale se evidențiază existența a două etape principale: 1990-2004 (cu valori în scădere ale RTF, dar relativ ridicate comparativ cu media consemnată în mediul urban) și 2005-2010 (când RTF a înregistrat valori în jurul a 1,5 copii/femeie), mult mai apropiate de cifrele pe care acest indicator le-a consemnat în rândul populației domiciliată la orașe.

Modelul fertilității tardive a prins contur din ce în ce mai pronunțat și în mediul rural, generalizându-se în același timp și modelul familiei cu un singur copil, în special în rândul cuplurilor tinere.⁹ Datele privind fertilitatea pe vârste arată scăderea pronunțată a numărului de nașteri în categoria de vârstă a mamelor de 20-24 de ani, concomitent cu creșterea ușoară a celei înregistrate la mamele cu vârste cuprinse între 30-34 de ani. Sub acest aspect, evoluția fertilității în rural trebuie privită ca un rezultat direct atât al transformărilor din societate reflectate la nivelul standardului de viață, atitudinilor și valorilor indivizilor, cât

⁸ Acest indicator demografic arată câți copii ar aduce pe lume, în medie, o femeie, dacă pe toată durata vieții sale s-ar păstra constante ratele de fertilitate pe vârste din momentul de referință.

⁹ Mihaela Hărăguș, "Is Romania going toward the one child family model?", *Romanian Journal of Population Studies*, 1, no. 1-2, (2007), pp. 45-71.

și ca un produs al structurii pe vârste a populației.¹⁰ Avem de a face astfel, în determinarea la nivel macrosocial a fertilității, cu factori subiectivi ce țin de preferințele și deciziile indivizilor cu privire la familie și copii, precum și cu o serie de factori obiectivi, reprezentați, în special, de vârsta populației.

Rata nupțialității în rândul populației rurale s-a redus de la 7,5 căsătorii la 1.000 de locuitori, cât se înregistra în anul 1990, la valoarea de 4,2‰, pentru anul 2010. Pe județe, doar în șapte cazuri acest indicator depășește 5‰ (Satu Mare, Brașov, Maramureș, Suceava, Constanța, Ilfov, Timiș), în timp ce în Brăila și Teleorman acesta se situează sub pragul de 3‰. În același timp, rata divorțialității în rural aproape că s-a dublat în ultimele două decenii, atingând 1,09 divorțuri la 1.000 de locuitori, iar vârsta medie la prima căsătorie a crescut cu trei ani în rândul femeilor (de la 21,3 ani la 24,3 ani) și cu patru ani în rândul bărbaților (de la 24,8 ani la 28,8 ani). Modificările apărute la nivelul nupțialității în rural se înscriu în nota generală la nivelul societății, descriind un proces de amânare a căsătoriei și, implicit, a nașterii către vârste mai înaintate. Acest proces demografic s-a instaurat pe fondul manifestării unui cumul de factori ce țin de reducerea presiunii sociale în vederea căsătoriei, generalizarea modelului uniunilor consensuale în rândul tinerilor, creșterea perioadei pe care tinerii o petrec în școală, precum și a dificultăților de ordin material în asigurarea unei locuințe, pe care aceștia trebuie să le depășească.

Un alt proces demografic cu impact major în reconfigurarea mediului rural românesc după 1990 a fost reprezentat de mișcarea migratorie a populației, atât sub forma migrației interne, cât și a migrației externe. Mișcarea migratorie internă, prin schimbarea mediului de reședință, a prezentat pentru perioada de după 1990 o deplasare preponderentă a populației pe ruta urban-rural. Ratele de schimbare de domiciliu au fost, în ultimii ani, cu aproximativ 4-6‰ mai mari pentru migrația dinspre orașe spre comune, decât relația inversă (tabelul 1). Dacă în primii ani de după 1990 fluxul de migrație urban-rural poate fi explicat ca reprezentând un efect al dezindustrializării orașelor și al problemelor sociale generate de șomaj, în ultimii ani, această tendință poate fi pusă pe seama procesului de dezvoltare rezidențială a comunelor din zonele periurbane, ce au atras o parte însemnată a populației urbane.

Tabel 6.1 Rata migrației interne

	2002	2004	2006	2008	2010
total	14,7	17,1	15,5	18,1	21,4
din rural în urban	6,2	6,6	6,3	6,7	8,2
din urban în urban	7,2	8,1	8,5	9,1	11,9
din rural în rural	6,8	7,9	6,6	8,1	9,3
din urban în rural	9,5	12	9,7	12,9	13,8

Sursă: INS, Anuarul Statistic al României 2011

Notă: Datele din tabel reprezintă numărul de schimbări de domiciliu înregistrate pe parcursul unui an calendaristic la nivelul mediilor rezidențiale, raportat la 1.000 de locuitori.

¹⁰ Traian Rotariu, "Îmbătrânirea demografică și unele efecte sociale ale ei", *Sociologie Românească*, IV, no. 4, (2006), pp. 76-94.

La nivelul anului 2010 au fost înregistrate peste 220 de mii de stabiliri de reședință în mediul rural, cele mai multe dintre acestea fiind în județele Iași (10,5 mii), Timiș (10,2 mii), Ilfov (8,9 mii), Bacău (8,8 mii) și Cluj (8,6 mii). În marea majoritate a județelor, zonele rurale au consemnat un spor demografic pozitiv prin schimbare de domiciliu, excepție de la acest model făcând opt unități (Alba, Bistrița-Năsăud, Botoșani, Gorj, Mehedinți, Olt, Tulcea și Vaslui). Valorile cele mai ridicate ale acestui indicator au fost cele întâlnite în cazurile județelor Ilfov (+6.173 cazuri), Timiș (+4.558 cazuri), Cluj (+4.201 cazuri) și Constanța (+1.946 cazuri).

Diferențieri regionale ale structurii demografice rurale

Elementul major ce conturează particularitățile demografice înregistrate la nivelul mediului rural ține de afirmarea tot mai pronunțată a unor caracteristici regionale ale evoluției principalilor indicatori demografici. Asistăm, astfel, la un proces de eterogenizare accentuată a caracteristicilor demografice ale populației rurale, înregistrat atât în profil regional și județean, cât și la nivel de localitate. O serie de studii anterioare au confirmat existența unor importante particularități demografice în profil regional, constituite, în special, pe baza evoluțiilor din ultimele două decenii ale indicatorilor de profil.¹¹ În linie cu aceste rezultate, în cele ce urmează îmi propun să explorez diferențierile demografice regionale consemnate în cazul populației rurale, având ca reper în analiză situația înregistrată în anul 1990.

Județele Bistrița-Năsăud, Călărași, Dâmbovița, Giurgiu, Neamț, Teleorman și Vrancea au cele mai ridicate ponderi ale populației rurale (peste 2/3 din totalul efectivului), în timp ce, de cealaltă parte, județele Brașov, Constanța, Hunedoara, Sibiu și Timiș reprezintă unitățile preponderent urbane, unde populația rurală nu depășește o treime. Pe baza acestor date în profil județean, putem creiona primul nivel de diferențiere teritorială a caracteristicilor mediului rural.

Privind datele longitudinale pentru perioada de după 1990, devine evident faptul că populația rurală la nivelul celor 41 de județe a înregistrat evoluții negative, marcate de reduceri ale efectivelor și de creșterea ponderii populației vârstnice. Excepție de la acest model fac doar județele Iași, Suceava, Sibiu, Constanța și Brașov, unde ratele de natalitate în rândul populației rurale s-au păstrat la valori superioare, fapt ce le-a permis acestora să înregistreze spor pozitiv pe aproape întreaga perioadă a ultimelor două decenii. În profil regional, la nivelul anului 2010, cele mai reduse valori ale ratei sporului natural¹² au fost consemnate în județele din Oltenia și în cele din partea de sud a Munteniei, unde acest indicator a depășit -7‰, cu nivelul minim de -13‰ înregistrat în cazul județului Teleorman.

La nivel de evoluție a acestei rate în perioada ultimilor 20 de ani, cele mai importante reduceri au fost înregistrate în județele din Moldova, pe fondul trecerii acestora de la un model dominat de valori pozitive ale sporului natural la evoluții negative. Astfel, perioada ultimilor ani a consemnat scăderea accentuată a natalității în județele din zona de est a țării,

¹¹ Miklos Bakk și Joseph Benedek (coord.). *Politici regionale în România* (Iași: Polirom, 2010).

¹² Indicatorul se calculează ca diferență dintre rata natalității și rata mortalității și arată evoluția populației determinată de mișcarea raportată la 1.000 de locuitori.

care până de curând înregistrau evoluții pozitive, distincte de ceea ce putea fi consemnat în cea mai mare parte a țării.

Comparând datele județene privind valorile sporului natural în anul 1990 cu cele raportate pentru 2010, se constată faptul că la nivelul județului Vaslui s-a manifestat cea mai pronunțată reducere a acestui indicator (în intervalul amintit producându-se o cădere de aproape 12 unități a acestuia, până la valoarea de -5,4‰). Alte patru județe din această zonă (Iași, Bacău, Galați, Neamț) ocupă următoarele poziții în ierarhia reducerii ratei sporului natural. Județul Iași, care consemna în 1990 o rată a sporului natural de 9,5‰, a ajuns, la două decenii distanță, la contabilizarea unei valori negative (-1‰). Aceeași amploare a scăderii poate fi întâlnită și în cazul județului Bacău. De cealaltă parte, comparând indicatorii ratei sporului natural pentru anii 1990 și 2010, cele mai stabile evoluții au fost cele raportate pentru județele: Brașov (0,2‰), Arad (0‰), Ilfov (-0,4‰), Bihor (-1,7‰) și Timiș (-1,7‰).

Fluctuațiile multianuale maxime ale ratei sporului natural au avut loc în primii ani de după 1990, când cele mai multe dintre ratele natalității pe județe s-au prăbușit. Cifrele comparative privind valoarea ratei sporului natural în anul 1995, față de cele raportate în anul 1990, arată că în 24 de județe acest indicator a scăzut cu mai mult de patru unități. Pentru perioadele următoare această reducere a fost mai lentă, pentru ca în ultimii ani să asistăm la o temperare importantă a intensității acestei tendințe, produsă pe fondul instaurării unui model demografic mai stabil, în care reducerea efectivului populației a devenit un proces liniar.

Datele la nivel național arată că în anul 2010 aproape 18% din totalul populației rurale se încadra în categoria de vârstă +65 de ani, aceasta cunoscând o creștere de trei procente față de valoarea consemnată în anul 1990. În județe, cu doar câteva excepții, ponderea populației vârstnice a crescut continuu (în categoria excepțiilor intră județele Arad, Timiș, Constanța, Sibiu, Iași și Brașov, în care, în ultimul deceniu, valorile acestui indicator s-au păstrat relativ constante). Intrajudețean, observăm ponderi mai ridicate ale populației vârstnice în localitățile izolate sau în cele aflate la mare distanță de orașe importante, situație produsă pe fondul migrației puternice a populației tinere, înainte de 1990, către orașe. Acestei influențe i s-a adăugat impactul pe care migrația externă pentru muncă l-a avut asupra structurii pe vârste a populației în perioada ultimului deceniu.

Cea mai ridicată pondere a populației vârstnice în totalul populației rurale se înregistrează în județul Teleorman, unde mai mult de un sfert din totalul efectivelor avea, la nivelul anului 2010, peste 65 de ani (tabelul 2). Județele Dolj, Olt, Vâlcea, Mehedinți și Buzău urmează în această ierarhie, având aproximativ 23% din totalul populației peste această limită de vârstă. De asemenea, ponderi ridicate ale populației vârstnice întâlnim și la nivelul județelor din partea de sud și sud-est a Munteniei, precum și în două județele puternic urbanizate din Transilvania (Hunedoara și Cluj). De cealaltă parte, județele Iași, Ilfov, Brașov, Sibiu, Satu Mare și Constanța au cele mai reduse ponderi ale populației vârstnice (situate în intervalul 12-15% din totalul efectivului), care le evidențiază ca zone încă neafectate semnificativ de procesul de îmbătrânire demografică.

Tabel 6.2 Ponderea populației vârstnice (+65 de ani) și a populației tinere (0-15 ani) în rândul populației rurale

județele cu cea mai importantă pondere a populației de peste 65 de ani			județele cu cea mai ridicată pondere a populației cu vârste de sub 15 ani		
Județ	% din efectiv în 2010	% din efectiv în 1990	județ	% din efectiv în 2010	% din efectiv în 1990
Teleorman	27	19	Iași	21	30
Dolj	23	18	Vaslui	21	28
Buzău	23	17	Suceava	20	27
Vâlcea	23	15	Botoșani	20	26
Mehedinți	23	18	Sibiu	20	26
Olt	23	15	Brașov	19	25
Giurgiu	22	17	Constanța	19	27
Brăila	22	14	Galați	18	28
Hunedoara	22	17	Bistrița-Năsăud	18	26
Cluj	21	16	Mureș	18	24
Ialomița	21	14	Covasna	18	24
Călărași	21	14	Neamț	17	25

Sursă: prelucrarea autorului după datele INS-Tempo

Datele privind natalitatea la nivel de județ confirmă instaurarea unor modele evolutive distincte la nivel județean, ce au la bază structura pe vârste a populației și valorile ratei fertilității pentru fiecare unitate teritorială de acest tip. Conform datelor INS-Tempo pentru anul 2011, cele mai ridicate valori ale ratei natalității în rural au fost înregistrate în județele Brașov (13‰), Covasna (11,4‰), Sibiu (11,3‰), Constanța (11,1‰) Ilfov (10,8‰) și Iași (10,7‰). De cealaltă parte, cele mai grave situații, sub acest aspect, se consemnau la nivelul județelor din sudul și vestul țării: Hunedoara (6,1‰), Olt (6,3‰), Teleorman (6,6‰), Vâlcea (6,7‰) și Caraș-Severin (7,1‰). Este de semnalat faptul că rata natalității în județul Brașov a atins maximul la nivel național în perioada ultimilor trei ani, în timp ce în perioada 2002-2007 această poziție a fost ocupată de județul Sibiu, iar între 1990 și 2001 de către Iași. Cele mai importante reduceri ale ratei natalității în perioada de după 1990 au avut loc în județele din zona Moldovei și cele din Oltenia.

Valorile maxime ale ratei mortalității se întâlnesc în județele cu pondere ridicată a populației vârstnice, precum sunt cazurile județelor Teleorman, Dolj, Mehedinți, Giurgiu, Olt și Buzău (unde rata mortalității s-a situat în intervalul 17-20‰ în 2011). În același timp, valorile minime (situate în jurul a 11‰) ale acestei rate corespund zonelor cu pondere mai redusă a populației vârstnice în totalul efectivelor: Sibiu, Constanța, Brașov, Suceava și Bistrița-Năsăud. Șase din cele opt județe care au cunoscut în ultimii ani reduceri la nivelul ratei mortalității sunt din zona Transilvaniei (Bihor, Satu Mare, Covasna, Sibiu, Arad și Hunedoara) și câte unul din Muntenia și Dobrogea (Dâmbovița și Constanța).

Pe baza datelor privind evoluția natalității și mortalității la nivelul județelor, pot fi trase o serie de concluzii referitoare la particularitățile regionale ale evoluției naturale a populației rurale. Dincolo de conturarea la nivel general, din ce în ce mai acut, a ceea ce specialiștii numesc criză demografică¹³, poate fi identificat un proces de diferențiere la nivel regional a amplitudinii acestui fenomen. Astfel, privind datele longitudinale din ultimele două decenii, ce reliefează evoluțiile demografice la nivelul mediului rural, se constată faptul că județele din zona de est a țării au început, după 2002, să se alinieze tendințelor generale de reducere a ratelor de natalitate, pierzând astfel primele poziții la nivel național în ceea ce privește numărul de nou-născuți la 1.000 de locuitori, în favoarea unor județe cu pondere scăzută a populației rurale, dar în care valorile ratei natalității s-au păstrat relativ constante în decursul ultimelor două decenii. În bună măsură, evoluțiile favorabile ale natalității rurale din județele Brașov, Sibiu, Constanța și Ilfov pot fi puse pe seama nivelului mai ridicat de dezvoltare socio-economică a acestor zone, care a generat importante fluxuri de migrație internă de tip urban-rural.

Pe de altă parte, impactul avut de migrația externă asupra reducerii natalității nu poate fi neglijat. Chiar dacă nu dispunem de date pentru a estima rolul pe care migrația l-a avut în reducerea natalității, putem să observăm faptul că tendința de reducere a numărului de nașteri a coincis cu explozia migrației temporare pentru muncă. În acest sens, punând în relație informațiile privind amploarea fenomenului migrației în județele din zona Moldovei și tradiția natalității ridicate din aceste zone, putem enunța, la nivel de ipoteză, existența unei importante relații de determinare între aceste două fenomene.

Evoluția ratei de fertilitate¹⁴ în rândul populației rurale poate fi încadrată în trei etape majore în ultimele două decenii. Perioada anilor 1990-1994 a fost marcată de reducerea drastică a fertilității (în acest interval valoarea indicatorului a scăzut de la 69,8 copii/1.000 femei de vârste fertile la 60,6 copii/1.000 femei de vârste fertile). Între 1995 și 2000 valoarea ratei fertilității în rural s-a păstrat la valori relativ constante, pentru ca, începând cu anul 2001, să se înregistreze o nouă etapă descrescătoare, în care valoarea indicatorului a scăzut până la un minim de 43,3 copii/femeie, înregistrat în 2010. La nivelul acestui an, valorile cele mai ridicate ale ratei fertilității se înregistrau în Brașov (56,3‰), Ialomița (51,7‰), Covasna (51,1‰), Constanța (51‰) și Vaslui (50,5‰), în timp ce valorile minime erau consemnate în Hunedoara (30,3‰), Gorj (32,6‰), Olt (32,7‰), Caraș-Severin (33,3‰) și Vâlcea (34,3‰). Comparând valorile raportate în 1990 cu cele din 2010, se constată faptul că în județele Iași, Vaslui, Galați, Gorj, Bacău, Botoșani, Neamț, Satu Mare, Vâlcea, Suceava, Brăila și Olt rata fertilității s-a redus cu peste 30 de unități.

Singurul județ în care, în perioada ultimilor ani, s-a înregistrat o creștere importantă a valorii ratei fertilității rurale, județul Ilfov, reprezintă un caz aparte prin aportul semnificativ pe care l-a avut migrația internă cu schimbare de domiciliu asupra variației acestui indicator. Practic, la nivelul ultimilor ani analizați (2009 și 2010), valorile ratei de fertilitate în Ilfov se

¹³ Vasile Ghețău, "Copiii care ne lipsesc și viitorul populației României: O perspectivă din anul 2007 asupra populației României în secolul XXI", *Sociologie Românească*, V, no. 2, (2007), pp. 7-85.

¹⁴ Rata generală de fertilitate arată numărul de nașteri raportat la 1.000 de femei de vârstă fertilă (15-45 de ani) în decursul unui interval de timp.

apropiau de cele consemnate în județele Iași și Suceava, cu mențiunea că trendul evolutiv pentru acestea este unul negativ, pe când în Ilfov tendința înregistrată în ultimii ani a fost una pronunțat pozitivă.

Diferențieri interjudețene pe baza indicatorilor privind mișcarea naturală

Valorile sporului natural la nivel județean în rural, pentru anul 2010, pot fi grupate în cinci intervale (figura 2). Dintre cele 41 de județe, în numai trei cazuri (Brașov, Constanța și Sibiu), valorile ratelor de natalitate și mortalitate au arătat un spor demografic pozitiv. De altfel, aceste trei județe au fost caracterizate prin valori constant superioare ale natalității pentru întreaga perioadă de după 1990, cunoscând în același timp și fertilitate ridicată sau pondere redusă pentru populația vârstnică. De altfel, aceste trei județe fac parte din categoria unităților puternic urbanizate, cu activitate economică intensă, ce înregistrează niveluri ridicate de dezvoltare socio-economică a spațiilor rurale.

O a doua grupare include județele Ilfov, Iași, Mureș, Suceava, Bistrița-Năsăud, Harghita și Mureș, care au consemnat, în anul 2010, spor natural ușor negativ, situat până în pragul de -3%. În cadrul acestei grupări apare o diferențiere clară în ceea ce privește tendința evolutivă a natalității în județele Iași și Suceava (care până în 2009 au avut creșteri demografică) și celelalte cinci județe (pentru care scăderea demografică este de lungă durată, demarând în anii '90). Pe acest palier, în ultimul deceniu, reducerea natalității în Iași și Suceava a cunoscut un ritm accentuat și continuu, menit să ridice semne de întrebare pentru amploarea ce o poate înregistra în perioada următoare. Cu toate acestea, cele șase județe din această grupare prezintă cele mai mari șanse de redresare demografică, având în vedere atât natalitatea relativ ridicată, în comparație cu situația consemnată la nivel național, cât și existența unor structuri pe vârste ale populației echilibrate, încă neafectată semnificativ de procesul de îmbătrânire demografică.

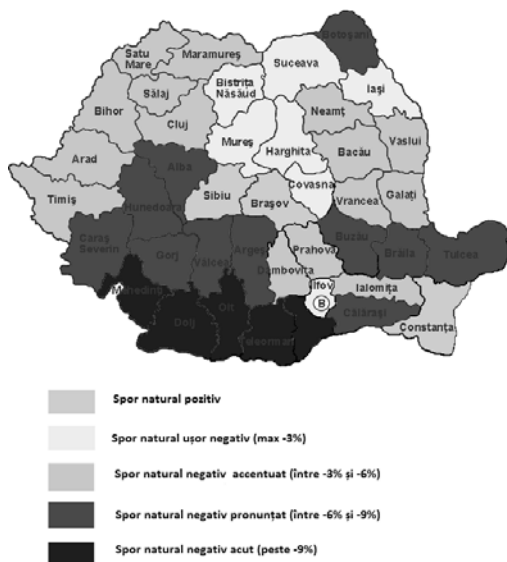
Cea mai consistentă formațiune de tipul celor la care facem referire în momentul de față este reprezentată de județele ce au avut în anul 2010 spor demografic cuprins între -3% și -6%. În această categorie se încadrează șapte județe din zonele de vest și nord-vest ale țării, cinci din zona Moldovei și trei din Muntenia. Pentru aceste cazuri, sporul demografic negativ s-a instaurat încă de la începutul anilor '90, evoluția actuală creionând tendințe de accentuare a trendului negativ și în perioada următoare. În această grupare intră atât județe cu pondere foarte ridicată a ruralului (Ialomița, Vrancea, Neamț), cât și județe cu nivel ridicat de urbanizare (Timiș și Cluj), în timp ce diferențierile de dezvoltare între acestea sunt maxime.

Pentru 11 județe (șapte din sud, trei din Transilvania și unul din Moldova), sporul demografic înregistrat în zonele rurale se încadrează între -6% și -9%. Această categorie reunește gruparea județelor cu natalitate foarte redusă și cu mortalitate de nivel ridicat, în care ruralul a intrat, din punct de vedere demografic, într-o etapă de declin pronunțat, bazat pe impactul negativ asupra natalității venit dinspre existența unor ponderi ridicate pentru populația vârstnică. Toate județele în cauză sunt preponderent rurale și sunt eterogene atât din punctul de vedere al specificului economic, cât și al nivelului de dezvoltare a localităților rurale.

Cele mai reduse valori ale sporului natural s-au consemnat în județele din partea de sud a țării. Astfel, în Mehedinți, Dolj, Olt, Teleorman și Giurgiu diferența între valorile ratei

natalității și cele ale ratei mortalității a depășit pragul de -9%, creionând valențele unui acut declin demografic. La nivel evolutiv, aceste județe au reprezentat, după 1990, zonele cu cele grave dezechilibre demografice, fiind, în același timp, regiuni pronunțat rurale, cu nivel redus de dezvoltare socio-economică.¹⁵

Figura 6.2 Harta diferențierii sporului natural în rural, date pentru anul 2010

Sursă: prelucrarea autorului pe baza datelor INS-TEMPO

Pe baza datelor prezentate mai sus, putem concluziona că diferențierile demografice înregistrate la nivelul județelor sunt semnificative, având rata natalității și structura pe vârste a populației ca elemente centrale în creionarea acestora. Cele mai acute situații, sub aspectul raportului dintre populația vârstnică și populația tânără, sunt cele consemnate în județele Teleorman și Hunedoara, în timp ce în Brașov și Iași structura pe vârste a populației rurale prezintă forme mult mai echilibrate. Pentru profilul demografic al populației rurale din județele Teleorman și Hunedoara, șansele de redresare a dezechilibrului instaurat în perioada ultimelor două decenii sunt extrem de reduse. Aceasta, pentru că preponderența populației vârstnice și contextul demografic regional nu permit creșteri importante ale natalității în măsură să ofere o contrapondere semnificativă la valorile înregistrate de mortalitate. Astfel, în cazul acestor două județe, ca, de altfel, și al altor unități administrative de acest tip din Oltenia și sudul Munteniei, putem vorbi despre impactul major pe care structura actuală pe vârste a populației îl are asupra viitoarelor evoluții ale natalității. Cu alte cuvinte, populația rurală din aceste județe este prea îmbătrânită pentru a putea să mai producă echilibrarea valorilor indicatorilor demografici, ba, mai mult, situația înregistrată în localitățile urbane și

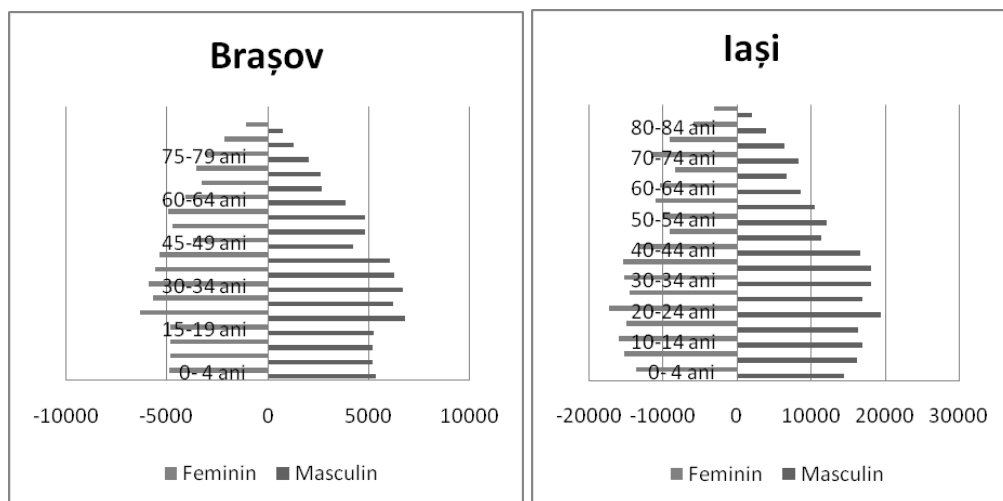
¹⁵ Dumitru Sandu, "Social Disparities in the Regional Development and Policies in Romania", *International Review of Social Research*, 1, no. 1, (2011), pp. 1-30.

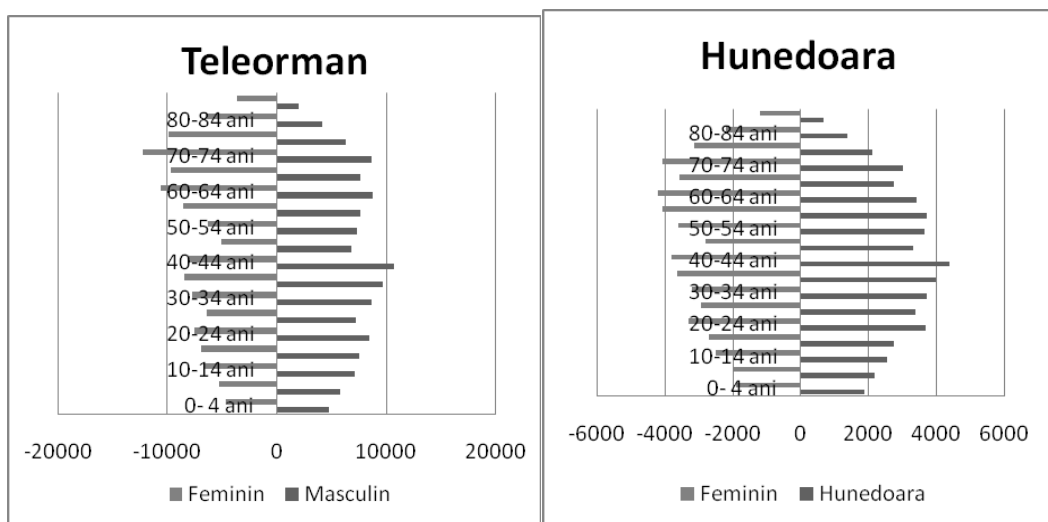
perspectivele de dezvoltare socio-economică a zonelor rurale nu sunt în măsură să sugereze că se poate produce o reaşezare a structurii pe vârste a populaţiei rurale prin intermediul fluxurilor de migraţie internă.

Privind piramida vârstelor populaţiei rurale din Teleorman şi Hunedoara, se constată forma atipică, romboidală, a acesteia, generată de dezechilibrul evident dintre cohortele corespunzătoare populaţiei tinere şi cohortele corespunzătoare populaţiei de vârstă înaintată (figura 3). Spre exemplu, în cazul judeţului Teleorman, efectivul populaţiei cu vârste cuprinse între 0 şi 4 ani este de două ori mai redus decât cel corespunzător populaţiei cu vârsta între 70 şi 74 ani, fiind chiar mai scăzut decât efectivul populaţiei din intervalul 80-84 de ani. Principalii factori care au determinat apariţia acestui dezechilibru cronic au legătură cu sensul fluxurile de migraţie internă din perioada regimului comunist şi cu fenomenul migraţiei externe după 1990. Ceea ce arată datele statistice pentru situaţia judeţului Teleorman nu este foarte diferit de datele ce prezintă structura populaţiei rurale în Hunedoara, Olt, Vâlcea, Dolj sau Giurgiu. Pentru toate acestea, cohortele ce desemnează populaţia născută după 1990 sunt, de la an la an, mai reduse.

Cazurile pozitive, precum este situaţia înregistrată la nivelul populaţiei rurale din judeţele Braşov şi Iaşi, prezintă o structură pe vârste a populaţiei relativ echilibrată, chiar dacă şi acestea prezintă reduceri importante la nivelul populaţiei tinere, corespunzătoare efectivelor născute după 1990 (figura 3). Pentru aceste două cazuri şi pentru celelalte câteva judeţe în care rata natalităţii s-a păstrat la cote relativ ridicate şi după 1990, riscurile de alunecare în grave dezechilibre demografice sunt excluse pe termen scurt şi mediu. Necunoscuta în aceste situaţii este reprezentată de impactul pe care migraţia internă şi cea internaţională îl poate avea în viitoarele modificări ale structurii pe vârste a populaţiei rurale.

Figura 6.3. Piramida vârstelor populaţiei rurale în judeţele Braşov, Iaşi, Hunedoara şi Teleorman

Sursă: prelucrarea autorului pe baza datelor INS-TEMPO

Așadar, perioada de după 1990 a fost marcată, la nivelul evoluțiilor demografice județene, de apariția și acutizarea declinului, ca urmare a instaurării, în cele mai multe dintre județe, a unui model demografic bazat pe spor natural negativ. Dezechilibrele înregistrate la nivel regional și județean trebuie privite cu maximă atenție, pentru că acestea ascund grave probleme de ordin social. O populație rurală accentuat îmbătrânită generează la nivel local, dincolo de impactul avut asupra activităților economice, probleme legate de accesul la servicii socio-medicale adecvate, pe care cele mai multe dintre localitățile în cauză nu le pot însă asigura.

Concluzii

În profil regional, date statistice confirmă instaurarea unor decalaje structurale în ceea ce privește caracteristicile demografice ale populației rurale. În momentul de față, județele din zona Olteniei și din vestul țării, între care în mod special Teleorman, Olt, Vâlcea și Hunedoara, prezintă cel mai acut dezechilibru demografic înregistrat la nivelul populației rurale. Indicatorii la nivel județean arată că pentru aceste zone ponderea populației de peste 65 de ani depășește un sfert din totalul efectivului (în cazul județului Teleorman, această pondere atingând chiar o treime), în timp ce valorile ratelor de natalitate se situează sub pragul de 8‰, fiind în scădere constantă în perioada de după 1990, pe fondul instaurării unui model de evoluție demografică negativă, ce se susține prin însăși structura pe vârste a populației. De cealaltă parte, zonele rurale din județele Brașov, Constanța, Sibiu, Mureș, Covasna, Ilfov, Suceava și Iași prezintă situații substanțial diferite, ce le plasează în afara oricărui risc de derapaj demografic pe termen scurt și mediu.

La nivel de evoluție a indicatorilor demografici în ultimii 20 de ani, se disting trei procese majore. În primul rând, populația rurală din toate județele a consemnat scăderi substanțiale de efectiv și reduceri ale valorilor ratelor de natalitate și fertilitate. În al doilea rând, cele mai dramatice evoluții s-au consemnat în județele din partea de sud a Olteniei și

Munteniei și în câteva astfel de unități din vestul Transilvaniei. Practic, procesul de adâncire a crizei demografice rurale a fost mult mai intens în zonele care cunoșteau, încă din ultima parte a anilor '80, forme incipiente de derapaj demografic. Pentru perioada ultimilor ani, putem identifica un al treilea proces demografic semnificativ, surprinzător prin implicațiile sale. Astfel, datele demografice pentru populația rurală arată că județele din partea de est a țării, în care, în mod tradițional, se înregistrau valori foarte ridicate pentru natalitate și fertilitate (am în vedere, în mod special, cazurile județelor Bacău, Botoșani, Vaslui și Neamț), au cunoscut în ultimii ani reduceri substanțiale ale natalității, care au determinat instaurarea – și la nivelul acestor zone – a sporului demografic negativ. Pe de altă parte, la nivelul populației rurale din Brașov, Constanța, Sibiu și Ilfov, ratele de natalitate și fertilitate au fost în creștere ușoară în ultima perioadă, proces favorizat de nivelul ridicat de dezvoltare a comunelor din aceste zone.

Această lucrare este elaborată și publicată sub auspiciile Institutului de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română, ca parte din proiectul cofinanțat de Uniunea Europeană prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, în cadrul proiectului Pluri și interdisciplinaritate în programe doctorale și postdoctorale, Cod Proiect POSDRU/159/1.5/S/141086.